

Z orica Vasiljević
Poljoprivredni fakultet
Beograd-Zemun

UDK: 316.334.55
Pregledni rad
Primljen: 12. 07.1997.

KARAKTERISTIKE DRUŠTVENO-EKONOMSKOG RAZVOJA SRPSKOG SELA

U radu se razmatraju osnovne karakteristike društveno-ekonomskog razvoja srpskog sela, da bi se nakon toga izložio koncept integralnog razvoja sela kao jednog od mogućih puteva budućeg razvoja seoskih područja u Srbiji.

Poslednjih nekoliko decenija na srpskom selu su se desile krupne društveno-ekonomske promene, uslovljene ukupnim privrednim razvojem zemlje i karakterom uspostavljenog društveno-ekonomskog i političkog sistema. Procesi deagrarijacije stanovništva tekli su prebrzo i stihijski, premašujući mogućnosti produktivnog zapošljavanja viškova radne snage sa sela u neagrarnim delatnostima.

Zbog odsustva ili neadekvatne politike prema poljoprivredi i seoskom stanovništvu, razvoj sela i seoskih područja odvijao se u minulom periodu takode stihijski, što se nepovoljno odrazilo na iskorišćavanje gotovo svih raspoloživih resursa, a i na ukupan društveno-ekonomski razvoj.

Čineći osnovne proizvodne i socio-kulturne zajednice na selu, porodična gazdinstva/domaćinstva imaju odlučujuću ulogu u aktiviranju lokalnih razvojnih potencijala seoskih područja. Najnovije analize pokazuju da poljoprivredna proizvodnja nije više dominantan izvor prihoda seoskog stanovništva, pa se problemi razvoja poljoprivrede i sela ne mogu poistovećivati. Jedan od bitnih uzroka zaostajanja ukupnog društveno-ekonomskog razvoja na selu jeste nedovoljan obim i intenzitet ulaganja u objekte privredne, ali i društvene infrastrukture na selu.

Autor u radu izlaže koncept integralnog razvoja sela uz podsticaj diversifikacije seoske privrede i konsolidacije osnovnih nosilaca ruralnog razvoja - porodičnih gazdinstava.

Ključne reči: selo, integralni razvoj, poljoprivreda, porodično gazdinstvo, domaćinstvo

Uvod

Razvoj sela i seoskih područja u Srbiji odvijao se u proteklom periodu pretežno stihijski, dobrim delom zbog nepostojanja konzistentne i dugoročnije državne politike prema selu, seoskom stanovništvu i poljoprivredi kao osnovnom izvoru prihoda seoskog stanovništva u posmatranom vremenskom razdoblju. Ovakva kretanja su imala nepovoljne posledice na iskorišćavanje raspoloživih poljoprivrednih i drugih resursa na selu, a i na ukupan društveno-ekonomski razvoj seoskih područja u Srbiji.

Osnovna obeležja društveno-ekonomskih promena koje su se desile na srpskom selu u proteklom periodu, mogu se izraziti u sledećem:

- prebrza i stihijska deagrariizacija stanovništva, uz izraženu disproporciju obima deagrariзованог stanovništva i mogućnosti produktivnog zapošljavanja viškova radne snage sa sela u neagrarnim delatnostima;

- smanjenje seoskog stanovništva uporedo sa smanjenjem poljoprivrednog stanovništva, ali znatno sporijim tempom;

- nepovoljna demografska obeležja sela, s obzirom da su selo napuštali mladi i kategorije radno najspособnijeg stanovništva;

- promene demografske i socio-ekonomske strukture sela uz visok stepen prostorne izdiferenciranosti;

- smanjenje broja seoskih naselja iz godine u godinu, usled stapanja susednih sela, utapanja sela u gradska naselja ili radi administrativnog gašenja pojedinih sela;

- poljoprivredna proizvodnja vremenom gubi dominantan značaj kao izvor prihoda seoskog stanovništva, dok druge delatnosti (npr. male seoske industrije, uslužne delatnosti) povećavaju svoj značaj i učešće u stvaranju prihoda seoskih domaćinstava.

U ovakav privredni i društveni milje uklapa se i opšta slika stanja osnovnih subjekata poljoprivredne proizvodnje, porodičnih gazdinstava, njihovih organizacionih, tehničko-tehnoloških i socio-ekonomskih obeležja, kao i zaostajanje seoskih područja u pogledu infrastrukturne opremljenosti.

Sve do početka osamdesetih godina razvoj sela je bio limitiran faktorima kao što su: koncentracija društveno-ekonomskog razvoja u gradovima, preterano forsiranje razvoja industrije uz relativno nepovoljan položaj poljoprivrede u strukturi i strategiji razvoja ukupne privrede, favorizovanje društvenog sektora poljoprivrede uz istovremeno zanemarivanje razvojnih mogućnosti poljoprivrede porodičnih gazdinstava, koja drži dominantan deo raspoloživih poljoprivrednih resursa.

Podsticanje i podržavanje procesa kao što su industrijalizacija, deagrariizacija i urbanizacija imalo je odraza i na formiranje privredne strukture sela prema modelu dualne ekonomije. Ovaj model podrazumeva koegzistenciju krupnih poljoprivrednih preduzeća tipa kombinata i jedne čitave lepeze sitnih poljoprivrednih porodičnih gazdinstava, različitih društveno-ekonomske karakteristika. Između ova dva osnovna organizaciona oblika primarne poljoprivredne proizvodnje postoje dijametralne razlike ne samo u pogledu svojinskih odnosa, nivoa opremljenosti sredstvima za proizvodnju i koncentracije zemljišta, već i u pogledu motiva privredivanja, raspodele dohotka i tsl.

Porodična gazdinstva kao nosioci razvoja sela u Srbiji

Porodična gazdinstva/domaćinstva predstavljaju osnovne proizvodne i socio-kulturne zajednice na selu. Prema popisu iz 1991. godine u Srbiji ima 1.115.663 gazdinstava. Učešće seoskih domaćinstava u ukupnom broju domaćin-

stava u Srbiji je relativno visoko (oko 40%). Iako pojedinačno u proseku sitna (nešto iznad 3 hektara), zahvaljujući svojoj brojnosti, porodična gazdinstva poseduju daleko najveći deo seoskih proizvodnih potencijala.

U seoskim naseljima živi preko polovine ukupnog stanovništva Srbije, dok oko 14% ukupnog stanovništva odnosno oko 23% aktivnog predstavlja poljoprivredno stanovništvo. U ukupnim poljoprivrednim površinama privatni sektor Srbije učestvuje sa 77%, u obradivim površinama sa 84%, u oraničnim površinama sa 81%, u površinama pod voćnjacima sa 94%, a pod vinogradima sa 86%. U stočarstvu, takođe, privatna gazdinstva poseduju gro potencijala mereno brojem uslovnih grla stoke (oko 85% ukupnog broja uslovnih grla). Kod mehanizacije čak preko 90% svih traktora nalazi se u privatnom sektoru poljoprivrede.

Jedan od osnovnih problema naših porodičnih gazdinstava predstavlja izuzetno visok stepen usitnjenosti zemljišnih poseda koji se nalaze kod seoskih domaćinstava, a koje statistika prikazuje kao porodična gazdinstva. Za njih se pretpostavlja da uglavnom koriste vlastitu porodičnu radnu snagu na gazdinstvu.

Procesi deagrarizacije nisu iskorišćeni da se posedovna struktura porodičnih gazdinstava poboljša. Nasuprot tome, situacija u ovom domenu se i pogoršala poslednjih godina, bez izgleda na poboljšanje u narednom periodu. O tome govore i podaci o ukupno korišćenoj površini zemljišta u poslednjih trideset godina: dok je u 1960. godini ovaj parametar iznosio za Srbiju 4,37 ha, u 1981. godini se smanjio na 3,78 ha, a u 1991. g. na 3,47 hektara. Uz to, situaciju pogoršava i činjenica da preko 70% svih gazdinstava u Srbiji koristi manje od 3 hektara obradivog zemljišta. Takođe, učešće krupnih gazdinstava u strukturi ukupnih gazdinstava je veoma skromno. Gazdinstava sa preko 10 ha ima svega 1% od ukupnog broja gazdinstava u Srbiji i ona raspolazu sa 6% korišćenog zemljišta. U ovom pogledu nešto je povoljnija situacija u Vojvodini u odnosu na ostale delove Srbije.

Veoma dinamičan tempo deagrarizacije stanovništva koji nije praćen i adekvatnim tempom urbanizacije, imao je za posledicu formiranje veoma raznolike strukture seoskih domaćinstava sa nizom različitih varijeteta i sa mešovitim izvorima prihoda iz poljoprivredne i nepoljoprivrednih delatnosti. Od sredine šezdesetih godina u većini područja u Srbiji počinje da opada broj čisto poljoprivrednih gazdinstava i u apsolutnom broju, a i relativno, tj. u strukturi svih gazdinstava. Dok je 1960. godine njihovo učešće iznosilo 64%, u 1981.g. ono opada na 37%, da bi prema podacima poslednjeg popisa (1991. g.) svega nešto više od 1/4 (26%) svih gazdinstava otpadalo na čisto-poljoprivredna. Jedna od karakteristika sadašnjeg stanja je da kod sitnijih gazdinstava (mereno veličinom korišćene zemljišne površine) prevladavaju prihodi izvan gazdinstva, dok kod najkrupnijih gazdinstava (za naše uslove to su gazdinstva iznad 8 hektara ukupno korišćene površine) oko polovine čine čisto poljoprivredna gazdinstva. Za ovaj tip gazdinstava je karakteristično da po pravilu imaju nepovoljniju starosnu i obrazovnu strukturu članova domaćinstava u odnosu na nepoljoprivredna i mešovita gazdinstva.

Raznovrsne mere iz proteklog perioda, koje uglavnom nisu bile podsticajne za razvoj porodičnih gazdinstava, dovele su do čitavog niza ograničenja, koja se

odražavaju i na nemogućnost uspostavljanja zadovoljavajućih odnosa između proizvodnih činilaca na porodičnom gazdinstvu. Ovo se naročito odnosi na neadekvatnu tehničku opremljenost zemljišta i ljudskog rada, što ima negativne posledice na visinu troškova proizvodnje i dohodaka od poljoprivrede, zatim na stepen robnosti i na stabilnost agrarne ponude u celini.

Iz navedenih podataka bilo bi za očekivati da su porodična gazdinstva srazmerno učešću u potencijalima i resursima imala i odlučujuću ulogu u aktiviranju mogućih razvojnih potencijala pojedinih seoskih područja. Međutim, proteklih pola veka društvena poljoprivredna gazdinstva su bila ta koja su dobijala snažnu finansijsku podršku društvene zajednice i koja su predstavljala nosioce razvoja, dok je razvoj porodičnih gazdinstava i pored dominacije u raspolaganju faktorima proizvodnje, bio administrativno sputavan i materijalno ograničavan.

Pod uticajem niza političkih, ekonomskih i društvenih faktora i promena do kojih je došlo krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina (kao što su politička i ekonomska kriza u zemlji, raspad SFRJ, delovanje sankcija OUN, raspad socijalizma u zemljama centralne i istočne Evrope, visoka inflacija, nezaposlenost, pad proizvodnje i investicija) menja se i odnos društva prema privatnom vlasništvu i preduzetništvu, pa samim tim i prema porodičnim gazdinstvima, koja dobijaju novu ulogu u društveno-ekonomskom razvoju, tj. ulogu nosioca razvoja poljoprivrede i oživljavanja seoskih područja.

Prvobitna euforija izazvana političkim, ekonomskim i društvenim promenama koje su se desile u zemlji, ustupila je mesto jednom trezvenijem procenivanju ozbiljnih ekonomskih i socijalnih problema sa kojima se suočava Srbija i Jugoslavija, kao i uostalom veliki broj bivših socijalističkih zemalja istočne i centralne Evrope, za koje se koristi termin "zemlje u tranziciji". Jugoslovenska privreda ušla je u proces tranzicije, a ovim procesima zahvaćena je i poljoprivreda, kao i čitav ruralni sektor. Suština procesa tranzicije sastoji se u stvaranju uslova za tržišno privređivanje i uspostavljanje tržišnih mehanizama, u čemu ključnu ulogu ima proces privatizacije, tj. stvaranje snažnog privatnog sektora. Tranzicija ka tržišno orijentisanoj privredi se sada posmatra kao jedan veoma kompleksan proces, koji će biti mnogo duži nego što se činilo u prvi mah.

Postojanje porodičnih gazdinstava u domaćoj poljoprivredi je po nekim autorima "*olakšavajuća okolnost* poljoprivrede u procesu tranzicije, u poredenju sa drugim granama privrede Jugoslavije, gde prevladaju preduzeća sa društvenim vlasništvom. Sem toga, *startna pozicija* jugoslovenske poljoprivrede je povoljnija u poredenju sa poljoprivredom u bivšim socijalističkim zemljama".¹

Sama činjenica postojanja i brojnosti privatnih porodičnih gazdinstava nije i dovoljan uslov za uspešnu tranziciju. Drugim rečima, proces tranzicije u poljoprivredi i na selu nije moguć bez tranzicije privrede u celini, ali ne samo privrede već i mnogih sfera društvenog života. U vezi sa tim Vera Pilić-Rakić kaže da pod

¹ Citirano prema D. Tomiću, *Tranzicija jugoslovenske poljoprivrede*, Savremena poljoprivredna tehnika, Vol. 22, No. 6, Novi Sad, decembar 1996.

tranzicijom treba podrazumevati "ne samo tranziciju privrede, ekonomije, nego i tranziciju društva, politike, morala, tranziciju u oblasti kulture itd. Opšta teorija tranzicije ima kao važan deo tranziciju u sferi mišljenja, shvatanja."²

Upravo zbog iznete činjenice o relativno visokom učešću seoskih u ukupnom broju domaćinstava, u Srbiji se njihovom društveno-ekonomskom razvoju i prestrukturiranju mora pokloniti i srazmerno veća pažnja, utoliko pre što su na tom polju napravljene krupni propusti u proteklom periodu.

Istini za volju mora se priznati da je posmatrano u dugoročnom periodu učinjen napredak u razvoju sela uopšte. Selo se sve više industrijalizuje i urbanizuje, a sve manje predstavlja samo anglomeraciju poljoprivrednog stanovništva. Međutim, u celini posmatrano društveno-ekonomski razvoj sela zaostaje za onim što je moguće realno ostvariti, a i za društveno-potrebni nivo razvoja, a postoji i veliki stepen diferenciranosti između ostvarenog stepena razvoja po pojedinim seoskim područjima.

Privatni sektor u poljoprivredi Srbije jeste preovlađujući, ali je nedovoljno razvijen. U većini seoskih naselja, naročito u onim naseljima i područjima koja nemaju druge resurse ili koja su podalje od urbanih i industrijskih naselja, poljoprivreda i danas predstavlja osnovnu, negde čak i jedinu bazu privrednog razvoja. Kako je razvoj savremenog sela po pravilu baziran na polufunkcionalnoj privredi, ovo rezultira u jačanju migratornih tendencija.

Jedan od osnovnih uzroka zaostajanja društvenog i privrednog razvoja sela u proteklom periodu nalazi se u nedovoljnom obimu i intenzitetu investicionih ulaganja u objekte privredne i društvene infrastrukture na selu. Analize koje se odnose na ulaganja u poljoprivredne namene porodičnih gazdinstava pokazuju da su investicije po gazdinstvu, po hektaru obradive površine i po zaposlenom bile veoma niske i nedovoljne za znatnije ubrzavanje poljoprivrednog rasta. Učešće investicija u gazdinstvo u strukturi ukupnog dohotka takođe je bilo veoma nisko (ispod 10%), uz preovlađujuća ulaganja u namene neproizvodnog karaktera. Tehnička struktura ulaganja je isto tako bila nepovoljna sa stanovišta ekonomike ulaganja i proizvodnih efekata.

Kada su u pitanju ulaganja u objekte društvene infrastrukture na selu, tu se može konstatovati još veća diskrepancija između potreba i onoga što je urađeno.

Za selo i njegov razvoj prioritetni značaj ima izgradnja adekvatne putne mreže, koja po mnogima predstavlja osnovni uslov i pokazatelj ekonomskog i socijalnog razvoja. U Srbiji ima još mnogo seoskih područja koja ovaj problem nisu uopšte rešila ili su ga delimično rešila. Poseban problem seoskih naselja predstavlja i snabdevanje vodom, zatim odsustvo instalacija kanalizacije i grejanja, zastarele i neadekvatne elektro-instalacije, nedostatak škola u pojedinim seoskim

² *Ibidem*

naseljima, neadekvatan raspored i opremljenost zdravstvenih organizacija i veterinarskih stanica i slično.

Evidentna je činjenica da se selo i u našim uslovima u određenoj meri urbanizovalo i industrijalizovalo. Mada se intenzitet ovih kretanja razlikuje po pojedinim područjima Srbije, može se zaključiti da gledano u celini društveni i ekonomski razvoj sela zaostaje za realno mogućim i potrebnim razvojem. Jednu od mogućnosti da se ovi problemi prevaziđu i da se ubrza razvoj i napredak sela pruža i koncept integralnog razvoja sela.

Koncept integralnog razvoja sela

U razvijenim zapadnim zemljama, naročito u zemljama Evropske Unije, postoji tendencija snažnog podržavanja opstanka i razvoja porodičnih gazdinstava. Ovakva nastojanja manje su uslovljena proizvodnim i ekonomskim, a više demografskim, socijalnim, političkim i ekološkim razlozima. S druge strane, iskustvo razvijenih zemalja nedvosmisleno pokazuje da je poželjan, odnosno zadovoljavajući nivo i tempo privrednog i društvenog razvoja seoskih područja nemoguće ostvariti ako se on zasniva isključivo ili većim delom na proizvodnji hrane i agrarnih sirovina, pogotovo na tradicionalnom tipu ove proizvodnje.

U usvojenoj politici Evropske Unije za tekući razvojni period (1994-1999) značaj razvoja ruralnih regija je posebno podvučen. Međutim, s obzirom da 25% stanovništva ovih zemalja živi upravo u ruralnim područjima, a da se svega 6% radne snage bavi poljoprivredom, realizacija razvojne politike mora da ima mnogo širu viziju i obuhvat od poljoprivrede i stavljanja akcenta na njen razvoj. O ovome najbolje govori citat preuzet iz rada Zelig Apletone, jednog od zvaničnika EU, u kome su u najkraćim crtama iznete karakteristike tekuće politike ruralnog razvoja u zemljama Evropske Unije.

"Da bi ruralne zajednice održali sposobnim za život, moramo se usredsrediti ne samo na poljoprivredu, već i na sve druge aspekte seoskog života koji su veoma značajni za stvaranje jedne integrisane i održive ruralne privrede, sposobne da izdržava lokalno stanovništvo ne samo u finansijskom smislu, već takode i da obezbeđuje sve one druge elemente koji doprinose nečemu što se može podvesti pod jedan gotovo neodredivi pojam "kvalitet života". Nama je svima jasno da kvalitet života predstavlja nešto mnogo više od toga da se ima dovoljno novca za život, premda je takode očigledno da je to jedna bitna osnova. Dostupnost uslužnih delatnosti kao što su zdravstvena zaštita i obrazovanje, saobraćajna i informaciona tehnologija, bogato socijalno i kulturno okruženje, i svakako prirodna sredina visoko vrednovana od strane većine onih koji žive na selu, sve to doprinosi opštem

blagostanju pojedinaca, i to je ono što kroz osiguravanje blagostanja pojedinaca koji zajedno formiraju jednu zajednicu garantuje i budućnost te zajednice."³

Najnovije analize pokazuju da poljoprivredna proizvodnja nije više dominantan izvor prihoda ni seoskog stanovništva u Srbiji, pa se s toga problemi razvoja poljoprivrede i sela ne mogu poistovećivati ni u našim uslovima, kao što je to do sada uglavnom bio slučaj. S obzirom da je, kao što je već istaknuto, jedan od bitnih uzroka zaostajanja ukupnog društveno-ekonomskog razvoja na srpskom selu bio nedovoljan obim i intenzitet ulaganja u objekte privredne, ali i objekte društvene infrastrukture na selu, selo je zbog toga zaostajalo kako u proizvodnom i tehničko-tehnološkom, tako i u obrazovnom, kulturnom i socijalnom smislu, što je sve imalo dodatni uticaj na jačanje intenziteta migratornih procesa iz sela u gradove.

Koncepcija integralnog, tj. celovitog razvoja sela u razvijenim zemljama sveta je nešto o čemu se već duži period govori i što se primenjuje u privrednom i društvenom razvoju ruralnih područja. Savremeni uslovi razvoja podrazumevaju aktiviranje i optimalno korišćenje svih prirodnih, proizvodnih i socijalnih potencijala seoskih područja, a sa ciljem potpunijeg zapošljavanja seoskog stanovništva, unapređenja kvaliteta života i rada u seoskim područjima. Integralni razvoj podrazumeva kombinovanje i koordiniranje razvoja svih onih privrednih i društvenih delatnosti za koje postoje potencijali na selu, a čiji razvoj i podizanje na viši stepen dovodi do porasta životnog standarda seoskog stanovništva, tj. do poboljšanja uslova življenja i približavanja onim uslovima koji postoje u gradu.

Ovakav pristup ruralnom razvoju kod nas do skora nije imao mnogo zagovornika. U privrednom razvoju je forsiran tzv. granski pristup, a s obzirom da je selo i njegova egzistencija prevashodno bila vezana za poljoprivredu, to je i razvoj sela uglavnom bio povezan sa razvojem ove privredne grane. Ovakav jednostrani pristup izazvao je niz posledica u čitavom privrednom i društvenom razvoju Srbije, a naročito u razvoju sela i seoskih područja.

U tom smislu jedan broj domaćih autora, imajući u vidu iskustva u svetu, zalaže se u svojim radovima za podršku tzv. ruralne privredne diversifikacije.⁴ Ona podrazumeva osnivanje i razvoj na selima malih industrijskih kapaciteta za dalju industrijsku preradu poljoprivrednih proizvoda ili razvoj tzv. malog biznisa na selu. Ovakvi mali industrijski kapaciteti, koji su oslonjeni na primarni sektor, imaju višestruku korist. Obezbeđuju, pre svega, nova radna mesta i veću zaposlenost seoskog stanovništva, povećavaju prihod i dohodak seoskih domaćinstava,

³ Citirano iz rada Zelic Appleton, "European Union Rural Development Policy 1994-1999", u zborniku radova sa 35. Seminara Evropskog udruženja agrarnih ekonomista pod naslovom *Rural Realities. Trends and Choices*, Aberdin, Škotska, juni 1994.

⁴ Više o tome u radovima Laza Mihajlovića, Slobodanke Markov i dr.

dovode do većeg stepena profesionalizacije rada u poljoprivredi, a utiču i na stvaranje novih i svrsishodnih obrazaca ekonomskog i kulturnog života na selu.

Agrarna politika i politika regionalnog razvoja bi trebalo da budu kamen temeljac procesa tranzicije u poljoprivredi i na selu. To zahteva i novu definiciju uloge institucija i stručnjaka koji se bave istraživanjima u oblasti ruralnog razvoja, kao i njihove savetodavne uloge u odnosu na državu.

U pogledu politike razvoja mora se konstatovati da su izvesni pomaci napravljeni u proteklom periodu. Od 1991. godine Republika Srbija obezbeđuje posebne izvore sredstava za podsticanje integralnog razvoja sela, preko realizacije tkzv. "Programa revitalizacije sela". Ovakav program je prvi korak u rešavanju koncepta integralnog razvoja sela i sa te strane ima opravdanja i zaslužuje podršku. Međutim, u njegovoj realizaciji ima dosta manjkavosti. Prva od njih je ta da s obzirom na ograničene izvore sredstava obezbeđene po ovom programu, sredstva za ove namene su praktično neznatna s obzirom na ukupne potrebe, pa čak i one najnužnije potrebe. Drugo, pošto još uvek nije donet kompleksni program oživljavanja sela, sredstva se ne usmeravaju u skladu sa potrebama politike regionalnog razvoja i selektivno prema usvojenim prioritetima. Takođe, ne postoji na adekvatno i efikasno praćenje ostvarenih efekata mera preduzetih u cilju oživljavanja i tranzicije seoskih područja.

Krajem 1995. godine Republika Srbija donela je i tzv. Agrarni program Srbije, koji sadrži Osnove programa i politike razvoja sela, poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije. U Agrarnom programu dosta prostora je posvećeno koncepciji integralnog razvoja sela i po prvi put se u jednom dokumentu ovakve vrste eksplicite iznosi stav i opredeljenje za potrebu da se zvanično prihvati ovakav koncept oživljavanja sela i njegovog budućeg razvoja. Takođe, Srbija je usvojila početkom 1996. godine i prvi Agrarni budžet, koji treba da obezbedi sredstva za realizaciju razvojnih ciljeva iz oblasti agrara. Ta sredstva su za sada neznatna u odnosu na potrebe, a mišljenja smo da s obzirom na sve iznete probleme i opredeljenja, ovaj budžet treba vremenom da preraste u ruralni budžet.

Unapređenje kvaliteta života i rada na selu u savremenim uslovima zahteva uspostavljanje takvog modela razvoja koji se zasniva na višefunkcionalnom konceptu, tj. na integralnom razvoju seoskih područja pod kojim se podrazumeva kombinovani i koordinirani razvoj poljoprivrede ali i svih drugih privrednih, uslužnih i posredničkih delatnosti koje mogu da doprinesu aktiviranju i optimalnom korišćenju svih potencijala sela. Integralni razvoj sela podrazumeva "uzimanje u obzir svih aspekata razvoja sela i poljoprivrede od demografskih, prirodno-prostornih, preko privredno-tehnoloških do socio-kulturnih."⁵ Svakako da za nešto ovako, podsticaj mora da potekne pre svega od same države. U tom smislu u Agrarnom programu Srbije donesenom krajem 1995. godine, kaže se da "uloga države u razvoju sela mora da bude podstičuća i selektivna", i to posebno u sledećim domenima:

⁵ Đura Stevanović, *Reč unapred*, Viđenja - časopis za ruralni razvoj. 1-2/1995.

- "u menjanju vrednosne percepcije sela i seljaštva i poljoprivrede kao zanimanja;
- izgradnji puteva i ostale naseljske infrastrukture, radi kvalitetnijeg zadovoljavanja osnovnih proizvodnih i životnih potreba seoskog stanovništva;
- podizanju nivoa usluga javnih službi i servisa, kao i njihove dostupnosti za stanovništvo sela;
- stručnoj pomoći domaćinstvima, zadrugama i ostalim akterima u poljoprivredi;
- uvažavanju specifičnosti agrarnog sektora i pojedinih seoskih područja u fiskalnoj, kreditnoj i investicionoj politici, kao i u politici zaštitnih cena osnovnih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda".⁶

U pogledu, pak, redefinisanja uloge institucija i stručnjaka koji se bave istraživanjima u oblasti ruralnog razvoja, kao i njihove savetodavne uloge u odnosu na državu, za sada se gotovo nije maklo sa mrtve tačke. Ono što takode pada u oči to je da nema ni integralnog i interdiciplinarnog pristupa nauke i prakse problemima poljoprivrede, sela i ruralnog razvoja, ili su ovakvi pokušaji veoma retki i sporadični. Ovakav pristup nameće i sama priroda problematike o kojoj je reč, jer kako reče Bodenstedt "Poljoprivredni sektor karakteriše blisko isprepletanje ekonomskih i društvenih faktora. Ni u jednom drugom, filozofija proizvodnje (orijentisane ili na tržište ili na opstanak), reprodukcije (potrošnje), i načina života nisu tako nerazrešivo međusobno povezani."⁷ U tom kontekstu postoji potreba i šansa za veće i aktivnije uključivanje sociologije i sociologa, pre svega ruralne sociologije, ali ne samo nje, u oblikovanje, dogradnju i realizaciju koncepta integralnog razvoja srpskog sela.

LITERATURA

- APPLETON, Z. (1994): *European Union Rural Development Policy 1994-1999*, u zborniku radova sa 35. Seminara Evropskog udruženja agrarnih ekonomista pod naslovom "*Rural Realities, Trends and Choices*"Aberdin, Škotska.
- VASILJEVIĆ, Z. (1991): *Zapostavljeno porodično gazdinstvo*. Narodni poljoprivredni kalendar - 1992, Dnevnik, Novi Sad.
- VASILJEVIĆ, Z. (1995): *Metode ocene ekonomske efektivnosti investicija i njihov uticaj na donošenje investicionih odluka u poljoprivrednoj proizvodnji*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet, Beograd.

⁶ *Osnove programa i politike razvoja sela, poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije - Agrarni program Srbije*, Institut za ekonomiku poljoprivrede u Beogradu i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Službeni glasnik, Beograd, 1995.

⁷ A. A. Bodenstedt, *Budućnost poljoprivrede u industrijalizovanim zemljama: slučaj Evrope*. Videnja - časopis za ruralni razvoj. 1-2/1995.

- VUJATOVIĆ-ZAKIĆ, Z. (1995): *Agrarna ekonomija*, Univerzitet u Beogradu - Ekonomski fakultet, Beograd.
- GRUPA AUTORA. (1995): *Osnove programa i politike razvoja sela, poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije - Agrarni program Srbije*, Institut za ekonomiku poljoprivrede u Beogradu i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Službeni glasnik, Beograd.
- MILOŠEVIĆ, B. (1995); *Marketinška komunikacija i profesionalizacija sociologije, Sociološki pregled*, Vol. XXXIX (1995), No.4.
- MITROVIĆ, M. (1995): Osnovna načela alternativnog razvoja srpskog sela i poljoprivrede i najvažnije mere agrarne politike, *Videnja* - časopis za ruralni razvoj. 1-2/1995.
- STEVANOVIĆ, D. (1995): Reč unapred, *Videnja* - časopis za ruralni razvoj. 1-2/1995.
- TOMIĆ, D. (1996): *Tranzicija jugoslovenske poljoprivrede*, Savremena poljoprivredna tehnika, Vol. 22, No. 6, Novi Sad.

Summary

Zorica Vasiljević

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT CHARACTERISTICS OF THE SERBIAN VILLAGE

In this paper, there are discussed the main characteristics of the socio-economic development of the rural Serbian areas. After this analysis, it was elaborated the concept of the integral rural development as one of the possible ways of the future rural areas development.

In the recent several decades there have happened a huge socio-economic changes in the Serbian village, caused by the total economic development of a country as well as the character of the established socio-economic and political system. The processes of the population deagrarianization were developing too fast and elementally, exceeding the productive employment possibilities of the rural labour surpluses into non-agrarian activities.

Due to a lack of policy or inadequate policy toward agriculture and rural population, in recent period development of the village and of the rural areas was going elementally as well, that has been negatively reflected to utilization of almost all available resources, as well as to the total socio-economic development.

As the basic productive and socio-cultural communities in the village, the family farms/households have the decisive role in activating of local development rural areas potentials. The most recent analyses have shown the agricultural production is not even more the dominant source of the rural population revenues, so the problems of the agricultural development and rural development could not be regarded as identical ones. One of the most important cause of the total socio-economic rural development lagging is insufficient volume and intensity of investments into the objects of the economic and social infrastructure in the village.

The author has also elaborated in the paper a concept of the integral development together with stimulating of the rural economy diversification and consolidation of the basic rural development bearers - the family farms.

Key words: village, integral development, agriculture, family farm, household.